

УДК 341.225

ТЕҢІЗ ЖАҒАЛАУЫ ШЕКТЕУЛІ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Ақмухамет Аружан Абайқызы

aruzhan_14_2000@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Заң факультеті «Халықаралық құқық» мамандығының 3-курс студенті
Ғылыми жетекшісі – Ф. Қарабаев

Ұзақ уақыт бойы теңіздер мен мұхиттардың кеңістігі адамзатқа әртүрлі іс-шаралар (теңізде жүзу, теңіздің тірі және жансыз ресурстарын алу, ғылыми зерттеулер және т.б.) саласы ретінде қызмет етті. Осы қызмет барысында мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар бір-бірімен қатынастарға түсіп, олар өзара байланысты және халықаралық теңіз құқығы деп аталатын халықаралық-құқықтық реттеу саласын құрайтын құқықтық нормалармен реттеледі.

Халықаралық теңіз құқығы деп, бұл теңіз кеңістігінің режимін анықтайтын және халықаралық құқық субъектілерінің олардың әлемдік қауымдастықтағы қызметіне байланысты қатынастарын реттейтін принциптер мен нормалардан тұратын халықаралық құқықтың саласы болып есептеледі. Осы Халықаралық теңіз құқығының ішіндегі теңізге шығу мүмкіндігі жоқ мемлекеттерді қарастырдым. Теңіз жағалауы жоқ елдер оған қол жеткізе алмай, ашық теңіз бостандықтарын пайдалана алмайды. Осы ережеге сүйене отырып, халықаралық құқықта ашық теңіз бостандығының салдарынан құрлықшілік мемлекеттердің теңізге қол жеткізу құқығын қарастыратын теория алға тартылды. Көрнекті француз халықаралық заңгері Г. Шелле "ашық теңіз бостандығының заңды негізі оны пайдалану бостандығы принципі болып табылады, ол тек кеме қатынасы мен сауда бостандығында ғана емес, сонымен қатар балық аулау, кабель төсеу және ғылыми зерттеулер бостандығында да бар" деп жазды. Бұл көзқарас үкіметтер мұхиттың бір бөлігін пайдаланудың ерекше құқығын талап ете алады немесе белгілі бір шарттармен ашық теңіз бостандығын қамтамасыз ете алады деген идеяға қайшы келеді. Шелленің айтуынша, res communis сияқты ашық теңіз "халықаралық қоғамдастықтың барлық мүшелерінің ортақ пайдалануына арналған және тек халықаралық құқықтың юрисдикциясында". Ол сондай-ақ "теңіз шекарасы жоқ елдердің халықтары теңізді пайдаланудан бас тартатын норма ашық теңіздің табиғатына қайшы келеді" деген болжам жасады.

Атақты американдық заңгер Хайдтың пікірінше, "ескі, мақсатқа негізделген және пайдалылыққа негізделген, сервитуттар теориясы жерге қатысты, жаңа теория ешбір ұлт теңізден ажыратылмауы керек және Мұхит саудасымен айналысу мүмкіндігінен айырылмауы керек деген қағидатпен ерекшеленеді". Теңізге еркін қол жеткізу принципін мойындай отырып, Ч. Хайд "бұл принцип жалпы халықаралық құқықтан емес, халықаралық келісімдерден шыққанына" сенімді. Өз кезегінде Ауған заңгері А. Табиби, БҰҰ-ның халықаралық құқық жөніндегі комиссиясының мүшесі (1970 ж.) "құрлықшілік мемлекеттер үшін бейбіт жолмен өту құқығын тану ашық теңіз бостандығы қағидатының олар үшін тиімді болуының жалғыз мақсаты" деп мәлімдейді және жағалаудағы мемлекет аумағына бейбіт жолмен өту құқығын "ашық теңіз бостандығы қағидатының және мемлекеттердің теңдігі қисынды жалғасы ретінде" қарастырады. Табиби сонымен бірге құрлықшілік мемлекеттер үшін теңізге және ауада бейбіт жолмен өту құқығы қол сұғылмайды және ашық теңіз бостандығы қағидасы болмаған кезде барлық мағынасын жоғалтады деген қорытынды жасайды.

Теңізге шығу мүмкіндігі жоқ мемлекеттер жайында Конвенцияларда тоқталатын болсам, 124-бапқа сәйкес теңіз құқығы туралы Конвенцияға тоқталатын болсақ "теңізге шыға алмайтын мемлекет" теңіз жағалауы жоқ мемлекетті білдіреді.

125-баптың ережелеріне сәйкес теңізге шыға алмайтын мемлекет теңіз құқығы жөніндегі Конвенцияда халықаралық құқықта көзделген құқықтарды, оның ішінде ашық теңіз бостандығына және адамзаттың ортақ мұрасына жататын құқықтарды жүзеге асыру мақсатында теңізге және одан шығуға құқылы болып есептеледі. Осы мақсатта теңізге шыға алмайтын мемлекеттер транзит мемлекеттерінің аумақтары арқылы барлық көлік құралдарымен транзит еркіндігін пайдаланады. Транзит мемлекет деп, теңізге шыға алмайтын мемлекет пен теңіз арасында орналасқан және аумағы арқылы транзиттік қозғалыс өтетін теңіз жағалауы бар немесе шектелетін мемлекетті білдіреді.

124-бапқа сәйкесінше теңіз құқығы жөніндегі Конвенция "транзиттік қозғалыс" деп, – адамдардың, багаждардың, тауарлар мен көлік құралдарының транзиті бір немесе бірнеше транзит мемлекеттерінің аумағы арқылы, мұндай аумақ арқылы жүктің қайта тиелуімен, қоймалануымен, партияларын бөлумен немесе көлік түрін өзгертумен немесе оларсыз өту теңізге шыға алмайтын мемлекеттің аумағы шегінде басталатын немесе аяқталатын толық жолдың бір бөлігі ғана болып табылады.

Осы параграф мәнмәтініндегі "көлік құралдарына", жылжымалы теміржол құрамында, теңіз, көл және өзен кемелерінен, автомобиль көлігінен, алып жүрушілер мен жүк таситын жануарлардан басқа, теңізге шыға алмайтын мемлекеттер және транзит мемлекеттері өзара келісім бойынша құбырлар, газ құбырлары және өзге де көлік құралдарын жатқызуға болады. Транзит еркіндігін жүзеге асырудың шарттары мен тәртібі теңізге шыға алмайтын мүдделі мемлекеттер мен транзит мемлекеттері арасында екі жақты, субөңірлік немесе өңірлік келісімдер арқылы келісілуге тиіс. Өз кезегінде, транзит мемлекеттері өз аумағының үстінен толық егемендікті жүзеге асыруға теңізге шыға алмайтын мемлекеттердің құқықтары мен мүмкіндіктері транзит мемлекетінің заңды мүдделеріне ешқандай қысым жасамауын қамтамасыз ету үшін қажетті барлық шараларды қабылдауға құқылы. Транзит кезінде кедендік баждармен және өзге де алымдармен байланысты маңызды ережелер теңіз құқығы жөніндегі Конвенцияның 127-бабында тіркелген, онда, атап айтқанда, мұндай қозғалысқа байланысты көрсетілетін нақты қызметтер үшін алынатын алымдарды қоспағанда, транзиттік қозғалысқа ешқандай кедендік баждар мен салықтар салынбайтыны немесе басқа да алымдар салынбайтыны айтылады. Сондай-ақ транзитті жүзеге асыратын көлік құралдарының өздері де және теңізге шыға алмайтын мемлекеттерге берілетін және олар пайдаланатын басқа да құралдар транзит мемлекетінің көлік құралдарын пайдаланғаны үшін алынатын салықтардан немесе алымдардан артық салық салуға жатпайтынында атап өткен болатын. Теңіз құқығы жөніндегі Конвенцияда транзиттік қозғалысқа ыңғайлы болу үшін осы мемлекеттер мен теңізге шыға алмайтын мемлекеттер арасындағы келісім бойынша транзит мемлекеттеріндегі кіру және шығу порттарында бажсыз аймақтар немесе басқа да кедендік жеңілдіктер көзделуі

мүмкін екендігі де көрсетілген. Егер транзит мемлекеттерінде транзит еркіндігін жүзеге асыруға арналған көлік құралдары болмаса немесе порттық құрылыстар мен жабдықтарды қоса алғанда, қолда бар құралдар қандай да бір қатынаста жеткіліксіз болса, транзиттің мүдделі мемлекеттері және теңізге шыға алмайтын мемлекеттер оларды салуда немесе жетілдіруде ынтымақтаса алады. Теңізге шыға алмайтын мемлекеттердің туының астында жүзетін кемелер теңіз порттарында басқа шетелдік кемелерге берілетін режим сияқты режимді пайдаланатынында атап өткен жөн.

Көріп отырғаныңыздай, жоғарыда келтірілген теориялардың көптеген жақтаушылары бар. Олардың ортақ пікірі бойынша, теңізге қол жеткізу құқығы теориясы ашық теңіз бостандығының салдарынан 1958 жылғы Женева конференциясында теңіз құқығы бойынша ресми мойындалды және конвенциялық шоғырландырылды. Теңіз жағалауы жоқ әрбір мемлекеттің ашық теңіз бостандығы қағидаты негізінде теңізге еркін қол жеткізуге құқығы бар екендігі туралы ереже 1958 жылғы ашық теңіз туралы Конвенцияның 3-бабының 1-тармағында бекітілген. Онда: "теңіз жағалауы жоқ мемлекеттер теңіз бостандығын жағалаудағы мемлекеттермен тең құқықта пайдалану үшін теңізге еркін қол жеткізе алуы керек" делінген. Теңізге еркін қол жеткізу құқығы 1958 жылғы Конвенцияда ашық теңіз бостандығы қағидатынан тікелей туындайтын ретінде қарастырылса да, ол бірнеше шарттармен келісіледі, олардың ең бастысы өзара түсіністік шарты болып табылады. БҰҰ теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясы. 1982 жылғы егемендік қағидатын ескере отырып, сондай-ақ ішкі-континенттік мемлекеттерге транзит беру шарттары мен тәртібін регламенттей отырып, бұл кемшілікті түзеді. В. В. Голицынның " бұл теория, біріншіден, теңізге қол жетімділікті жағалаудағы мемлекеттің келісіміне немесе келіспеушілігіне тәуелді етпейді, осылайша теңізге шыға алмайтын елдердің мүдделерін сенімді қорғауға кепілдік береді. Екіншіден, құрлықшілік мемлекеттердің теңіз жағалауына дейінгі транзитінің ерекше, ерекше сипатын атап өтіп, оны теңізге қол жеткізу құқығының ажырамас бөлігі ретінде қарастырады".

Қорытындылай келе, ашық теңіз халықаралық Домен бола отырып, барлық мемлекеттер үшін қол жетімді болуы керек екенін атап өткім келеді. Теңізге мемлекеттердің теңізге қол жеткізу принципі ашық теңіз бостандығы қағидасынан туындайды деп сеніммен айтуға болады, және осыған негізделген теория континентшілік мемлекеттердің құқықтарының заңды табиғатын дәл көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Международное право: Учебник. Гл. 12. Права государств, не имеющих морского побережья. / Отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. — М.: Международные отношения, 1994. — 608 с. <http://сгюа.рф/documents/оор/high/030201.65/03020165-1.pdf>
2. Йеспер Ярл Фано (2019). Обеспечение соблюдения международного морского законодательства о загрязнении воздуха через ЮНКЛОС . Hart Publishing.
https://ru.qaz.wiki/wiki/United_Nations_Convention_on_the_Law_of_the_Sea
3. Безопасность группового мореплавания. Международно-правовые аспекты. В. Ф. Сидорченко Год: 2004
<https://www.litres.ru/v-i-egorkin/bezopasnost-gruppovogo-moreplavaniya-mezhdunarodno-pravovye-aspekty/chitat-onlayn/>
4. Голицын В. В. Внутриконтинентальные государства и международное морское право. - М.: Междунар. отношения, 1978
<http://evolutio.info/ru/journal-menu/2009-4/2009-4-kipet>
5. Международное морское право и международные отношения: библиографический указатель / Научная библиотека им. И.Г. Тюлина МГИМО МИД России.
<https://mgimo.ru/upload/2020/01/mezhdunarodnoe-morskoe-pravo-i-mezhdunarodnye-otnosheniya.pdf>